

Timothy Snyder

KRVAVA PROSTRANSTVA

Evropa med Hitlerjem in Stalinom

NAGRADE ZA SNYDERJEVO KNJIGO
KRVAVA PROSTRANSTVA

NAGRADA HANNAH ARENDT
ZA EVROPSKO RAZUMEVANJE (NEMČIJA)

LE PRIX DU LIVRE D'HISTOIRE DE L'EUROPE (FRANCIJA)

NAGRADA KAZIMIERZA MOCZARSKEGA
ZA ZGODOVINO (POLJSKA)

NAGRADA RALPHA WALDA EMERSONA
DRUŠTVA PHI BETA KAPPA

MEDNARODNA KNJIŽNA NAGRADA GUSTAVA RANISA

LEIPZIŠKA KNJIŽNA NAGRADA
ZA EVROPSKO RAZUMEVANJE (NEMČIJA)

NAGRADA AMERIŠKE AKADEMIJE ZA UMETNOST IN LITERATURO
ZA PODROČJE KNJIŽEVNOSTI

NAGRADA WACLAWA JEDRZEJEWICZA ZA ZGODOVINO,
INŠTITUT PILSUDSKEGA V AMERIKI

NAGRADA TADEUSZA WALENDOWSKEGA

PRIX BARON VELGE ZA MEDNARODNO ZGODOVINO
DRUGE SVETOVNE VOJNE, UNIVERSITÉ LIBRE V BRUSLJU

NDR KULTUR SACHBUCHPREIS (NEMČIJA) –
UVRSTITEV V OŽJI IZBOR

ZNANSTVENA KNJIGA LETA CENTRA ZA AVSTRIJSKE ŠTUDIJE –
UVRSTITEV V OŽJI IZBOR

NAGRADA DUFFA COOPERJA (ZDRUŽENO KRALJESTVO) –
UVRSTITEV V OŽJI IZBOR

KNJIŽNA NAGRADA WAYNA S. VUCINICHA – ZDRUŽENJE ZA
SLOVANSKE, VZHODNOEVROPSKE IN EVRAZIJSKE ŠTUDIJE –
UVRSTITEV V OŽJI SEZNAM

CUNDILLOVA NAGRADA ZA ZGODOVINO (KANADA) –
PRIZNANJE ZA ODLIČNOST

KNJIŽNA NAGRADA PRAKHINOVEGA MEDNARODNEGA
LITERARNEGA SKLADA – ČASTNA OMEMBA

Timothy Snyder

KRVAVA PROSTRANSTVA

Evropa med Hitlerjem in Stalinom

Prevedel Niki Neubauer



Ljubljana 2025

Timothy Snyder
KRVAVA PROSTRANSTVA
Evropa med Hitlerjem in Stalinom

BLOODLANDS
Europe Between Hitler and Stalin

Copyright © 2010 by Timothy Snyder. Vse pravice pridržane.
Afterword copyright © 2022 by Timothy Snyder. Vse pravice pridržane.

Knjiga je objavljena v dogovoru z Basic Books, podružnico Perseus Books, LLC, podjetjem
v sklopu Hachette Book Group, Inc., New York, New York, ZDA.

© za Slovenijo UMco, d. d., 2025. Vse pravice pridržane.

Prevod: Niki Neubauer

Izdajatelj in založnik: UMco d. d.
zbirka Angažirano

Odgovorni urednik: Samo Rugelj
Pomočnica urednika: Renate Rugelj

Korektura: Boštjan Videmšek

Redakcija opomb in kazalo: Sanja Podržaj

Oblikovanje ovitka in postavitev: Aleš Cimprich

Fotografija na naslovnici: Johannes Hähle, Wikimedia Commons

Tisk: Camera, d. o. o.

Naklada: 500 izvodov, 1. natis
Ljubljana 2025

Knjižno delo je izšlo v okviru programa, ki ga sofinancira
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

V okviru določil Zakona o avtorski in sorodnih pravicah so brez pisnega dovoljenja
založbe prepovedani reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga
uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku,
vštevši fotokopiranje, tiskanje in shranjevanje v elektronski obliki.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(4-11)"1918/1945"
341.485(4-11)"19"
323.282(4-11)"19"

SNYDER, Timothy

Krvava prostranstva : Evropa med Hitlerjem in Stalinom
/ Timothy Snyder ; prevedel Niki Neubauer. - 1. natis. -
Ljubljana : UMco, 2025. - (Zbirka Angažirano)

Prevod dela: Bloodlands
ISBN 978-961-7225-15-0
COBISS.SI-ID 225589251

UMco, d. d., Leskoškova 12, 1000 Ljubljana
tel.: 01/ 520 18 39, e-pošta: bukla-urednistvo@umco.si, www.bukla.si

VSEBINA

	PREDGOVOR: EVROPA	7
	UVOD: HITLER IN STALIN	25
1.	SOVJETSKE LAKOTE	51
2.	RAZREDNI TEROR	99
3.	NACIONALNI TEROR	137
4.	MOLOTOV-RIBBENTROPOVA EVROPA	175
5.	EKONOMIJA APOKALIPSE	221
6.	KONČNA REŠITEV	261
7.	HOLOKAVST IN MAŠČEVANJE	307
8.	NACISTIČNE TOVARNE SMRTI	343
9.	ODPOR IN POGORIŠČE	375
10.	ETNIČNO ČIŠČENJE	421
11.	STALINISTIČNI ANTISEMITIZEM	453
	ZAKLJUČEK: ČLOVEČNOST	503
	SPREMNA BESEDA K DRUGI IZDAJI	543
	Številke in izrazi	567
	Povzetek	577
	Zahvale	581
	Bibliografija	587
	Opombe	631
	Kazalo	681

Tvoji zlati lasje Margarita
tvoji pepelni lasje Sulamit

Paul Celan
»Fuga smrti«

Vse teče, vse se spreminja.
Ne moreš se dvakrat vkrcati v isti živinski vagon.

Vasilij Grossman
Vse teče

Osamljen tujec je utonil v Črnem morju.
Nihče ni slišal njegovih molitev za odpuščanje.

»Nevihta na Črnem morju«
Ukrajinska ljudska pesem

Cela mesta izginejo. Namesto narave
se le beli ščit zoperstavlja neobstoju.

Tomas Venclova
»Ahilov ščit«

PREDGOVOR: EVROPA

»Zdaj bomo živeli!« Tako je rad govoril lačni deček, ko je hodil ob mirni cesti ali po pustih poljih. Toda hrana, ki jo je videl, je bila halucinacija. Vsa pšenica je bila odvzeta v brezčutni kampanji rekvizicij, s katero se je v Evropi začelo obdobje množičnih pobojev. Pisalo se je leto 1933 in Josif Stalin je namerno stradal sovjetsko Ukrajino. Deček je umrl, tako kot več kot trije milijoni drugih ljudi. »Srečal jo bom,« je mlad sovjetski državljani govoril o svoji ženi, »pod zemljo.« Imel je prav; ustrelili so ga za njo in oba pokopali med sedemsto tisoč žrtvami Stalinovega velikega terorja v letih 1937 in 1938. »Zahtevali so, naj jim dam poročni prstan, ki sem ga ...« Poljski častnik je na tem mestu prenehal pisati svoj dnevnik, tik preden ga je leta 1940 usmrtila sovjetska tajna policija. Bil je eden od približno dvesto tisoč poljskih državljanov, ki so jih na začetku druge svetovne vojne ustrelili Sovjeti ali Nemci, ko sta nacistična Nemčija in Sovjetska zveza skupaj okupirali njegovo državo. Konec leta 1941 je enajstletna ruska deklica v Leningradu vnesla še zadnji zapis v svoj skromni dnevnik: »Ostala je samo še Tanja.« Adolf Hitler je izdal Stalina, njeno mesto so oblegali Nemci, njena družina pa je bila med štirimi milijoni sovjetskih državljanov, ki so jih Nemci izstradali do smrti. Naslednje poletje je dvanajstletna judovska deklica v Belorusiji napisala zadnje pismo očetu: »Pozdravljam te, preden bom umrla. Grozno se bojim takšnega umiranja, kajti majhne otroke še žive mečejo v velike grobnice.«

Bila je ena od več kot pet milijonov Judov, ki so jih Nemci ustrelili ali zadušili s plinom.

Sredi Evrope, sredi dvajsetega stoletja, sta nacistični in sovjetski režim umorila kakih štirinajst milijonov ljudi. Krvava prostranstva, območje, na katerem so umirale žrtve, se razprostirajo od osrednje Poljske do zahodne Rusije, čez Ukrajino, Belorusijo in baltske države. V času utrjevanja nacionalsocializma in stalinizma (1933–1938), skupne nemško-sovjetske okupacije Poljske (1939–1941) in nato nemško-sovjetske vojne (1941–1945) je to območje zajelo množično nasilje, kakršnega zgodovina dotlej še ni poznala. Žrtve so bili večinoma Judje, Belorusi, Ukrajinci, Poljaki, Rusi in Balti, ljudstva, ki so bila v teh deželah doma. V vsega dvanajstih letih, med letoma 1933 in 1945, ko sta bila sočasno na oblasti tako Hitler kot Stalin, je bilo umorjenih štirinajst milijonov ljudi. Čeprav so njihove domovine nekako na sredini tega obdobja, to je leta 1939 oziroma leta 1941, postale bojišča, ti ljudje niso umrli v bojih, ampak so bili vsi žrtve morilske politike. Druga svetovna vojna je bila najsmrtonosnejši spopad v zgodovini in približno polovica vojakov, ki so padli na vseh njenih bojiščih po vsem svetu, je umrla tukaj, na tem območju, na teh krvavih prostranstvih. Vendar ni bil niti eden od štirinajstih milijonov umorjenih vojakov na bojni dolžnosti. Večina od njih so bile ženske, otroci in starci. Nihče od njih ni nosil orožja. Mnogim so odvzeli njihovo lastnino, vključno z oblačili.

Auschwitz je najbolj znan kraj smrti na krvavih prostranstvih. Danes Auschwitz predstavlja holokavst, holokavst pa zlo stoletja. Toda ljudje, ki so jih v Auschwitz odpeljali na prisilno delo, so imeli možnost preživetja: njegovo ime je znano po zaslugi spominov in romanov, ki so jih napisali preživeli. Veliko več Judov, večinoma poljskih, so ubili s plinom v drugih nemških tovarnah smrti, kjer ni preživel skoraj nihče, vendar se njihova imena redkeje omenjajo: Treblinka, Chełmno, Sobibór, Bežec. Še več Judov – poljskih, sovjetskih ali baltskih – je bilo ustreljenih na robu jam in jarkov. Večina teh Judov je umrla v bližini



krajev, kjer so živeli, v okupirani Poljski, Litvi, Latviji, sovjetski Ukrajini in sovjetski Belorusiji. Nemci so Jude od drugod vodili na krvava prostranstva, da bi jih pobili. Z vlaki so jih v Auschwitz vozili iz Madžarske, Češkoslovaške, Francije, Nizozemske, Grčije, Belgije, Jugoslavije, Italije in Norveške. Nemške Jude so deportirali v mesta na krvavih prostranstvih, v Lodž ali Kaunas, Minsk ali Varšavo, kjer so jih nato ustrelili ali zadušili s plinom. Ljudi, ki so živeli v stanovanjskem bloku, v katerem pišem to knjigo, v devetem dunajskem okrožju, so deportirali v Auschwitz, Sobibór, Treblinko in Rigo: na krvava prostranstva.

Nemški množični poboji Judov so potekali v okupirani Poljski, Litvi, Latviji in Sovjetski zvezi, ne pa v sami Nemčiji. Hitler je bil antisemitski politik v državi z majhno judovsko skupnostjo.

Ko je Hitler leta 1933 postal kancler, so Judje predstavljali *manj kot en odstotek* nemškega prebivalstva, na začetku druge svetovne vojne pa *približno četrtno odstotka*. V prvih šestih letih Hitlerjeve vladavine je bilo nemškim Judom dovoljeno emigrirati (v ponižujočih okoliščinah in potem ko so jim zasegli vse premoženje). Večina nemških Judov, ki so leta 1933 videli Hitlerjevo zmago na volitvah, je umrla zaradi naravnih vzrokov. Umor 165.000 nemških Judov je bil gnusen zločin sam po sebi, vendar le zelo majhen del tragedije evropskih Judov nasploh: predstavlja manj kot tri odstotke smrti v holokavstu. Šele ko je nacistična Nemčija leta 1939 napadla Poljsko in leta 1941 Sovjetsko zvezo, so se Hitlerjeve vizije o uničenju Judov v Evropi križale z dvema najpomembnejšima populacijama evropskih Judov. Njegovo težnjo po iztrebljenju evropskih Judov je bilo mogoče uresničiti le v tistih delih Evrope, kjer so Judje živeli.

Holokavst zasenči nemške načrte, ki so predvidevali celo še več pobojev. Hitler ni želel iztrebiti le Judov; želel je uničiti tudi Poljsko in Sovjetsko zvezo kot državi, likvidirati njune vladajoče elite in pobiti na desetine milijonov Slovanov (Rusov, Ukrajincev, Belorusov, Poljakov). Če bi nemška vojna proti Sovjetski zvezi potekala po načrtih, bi že v prvi zimi s stradanjem pomorili trideset milijonov civilistov, pozneje pa bi jih še več deset milijonov izgnali, pobili, asimilirali ali zasušnjili. Čeprav ti načrti niso bili nikoli uresničeni, so predstavljali moralno podlago nemške okupacijske politike na Vzhodu. Nemci so med vojno umorili približno toliko Nejudov kot Judov, predvsem s stradanjem sovjetskih vojnih ujetnikov (več kot tri milijone) in prebivalcev obleganih mest (več kot milijon) ali s streljanjem civilistov v »povračilnih ukrepih« (skoraj milijon, predvsem Belorusov in Poljakov).

Sovjetska zveza je v drugi svetovni vojni na vzhodni fronti premagala nacistično Nemčijo, s čimer si je Stalin prislužil hvaležnost milijonov ljudi in odločilno vlogo pri vzpostavljanju povojne ureditve v Evropi. Toda Stalinov delež v množičnih

umorih je skoraj tako grozljiv kot Hitlerjev. V času miru je bil celo veliko hujši. Stalin je v imenu obrambe in modernizacije Sovjetske zveze v tridesetih letih nadziral izstradanje več milijonov ljudi in usmrnitve tri četrt milijona ljudi. Stalin je svoje državljane pobijal enako učinkovito, kot je Hitler pobijal državljane drugih držav. Sovjetski režim je bil odgovoren za tretjino od štirinajstih milijonov namerno umorjenih ljudi na krvavih prostranstvih med letoma 1933 in 1945.

Pričujoča knjiga je zgodovina političnega množičnega umora. Vseh štirinajst milijonov pobitih so bili žrtve bodisi sovjetske bodisi nacistične politike ubijanja, pogosto pa tudi vzajemnega delovanja med Sovjetsko zvezo in nacistično Nemčijo, nikoli pa žrtve vojne med njima. Četrtnina od skupnega števila žrtev je bila ubitih, še preden se je druga svetovna vojna sploh začela. Nadaljnjih dvesto tisoč jih je umrlo od (septembra) leta 1939 do (junija) 1941, ko sta nacistična Nemčija in Sovjetska zveza spreminjali meje Evrope kot *zaveznici*. Smrt štirinajstih milijonov je bila včasih predvidena v gospodarskih načrtih ali pa so jo pospešili gospodarski premisleki, nikoli pa ni bila posledica gospodarske nujnosti v ožjem smislu. Stalin je vedel, kaj se bo zgodilo, ko je leta 1933 odvzel hrano lačnim kmetom v Ukrajini, tako kot je Hitler vedel, kaj lahko pričakuje, ko je osem let pozneje odvzel hrano sovjetskim vojnim ujetnikom. V obeh primerih je umrlo več kot tri milijone ljudi. Več sto tisoč sovjetskih kmetov in delavcev, ustreljenih med velikim terorjem leta 1937 in 1938, je bilo žrtev izrecnih Stalinovih navodil, tako kot je bilo na milijone Judov, ustreljenih in ubitih s plinom med letoma 1941 in 1945, žrtev nedvoumne Hitlerjeve politike.

Vojna je spremenila bilanco pobijanja. V tridesetih letih je bila Sovjetska zveza edina država v Evropi, ki je izvajala politiko množičnega pobijanja. Pred drugo svetovno vojno, v prvih šestih letih in pol po Hitlerjevem prihodu na oblast, je nacistični režim ubil največ deset tisoč ljudi. stalinistični režim je do takrat

že do smrti izstradal milijone ljudi, ustrelil pa skoraj milijon. Nemška politika množičnega pobijanja se je začela s sovjetsko kosati med letoma 1939 in 1941, v obdobju, ko je dejansko prav Stalin dovolil Hitlerju, da začne vojno. Wehrmacht in Rdeča armada sta septembra 1939 napadla Poljsko, nemški in sovjetski diplomati so podpisali Sporazum o mejah in prijateljstvu, nemške in sovjetske sile pa so državo skoraj dve leti zasedale skupaj. Potem ko so Nemci leta 1940 z napadom na Norveško, Dansko, države Beneluksa in Francijo razširili svoj imperij na zahod, so Sovjeti zasedli in si priključili Litvo, Latvijo, Estonijo in severovzhodno Romunijo. Oba režima sta postrelila več deset tisoč poljskih izobražencev in jih na stotisoče deportirala. Za Stalina je bila takšna množična represija zgolj nadaljevanje stare politike na novih ozemljih; za Hitlerja je bila to prelomnica.

Najhujši poboji so se začeli, ko je Hitler izdal Stalina in so nemške sile junija 1941 prešle na ozemlje pred kratkim razširjene Sovjetske zveze. Čeprav se je druga svetovna vojna začela septembra 1939 s skupno nemško-sovjetsko invazijo na Poljsko, je velikanska večina pobojev sledila po tej drugi vzhodni invaziji. V sovjetski Ukrajini, sovjetski Belorusiji in leningrajskem okrožju, deželah, kjer je stalinistični režim v prejšnjih osmih letih izstradal in postrelil približno štiri milijone ljudi, je nemškim silam uspelo izstradati in postreliti še več ljudi v pol krajšem času. Wehrmacht je začel stradati sovjetske ujetnike takoj po začetku invazije, posebne enote, imenovane *Einsatzgruppen*, pa so začele pobijati politične nasprotnike in Jude. Skupaj z nemško Ordnungspolizei, Waffen-SS in Wehrmachtom* ter ob sodelovanju lokalnih pomožnih policijskih enot in

* Ordnungspolizei (Orpo) ali *redarstvena policija* je bila krovna organizacija uniformirane policije v nemškem Rajhu; SS (Schutzstaffel) ali *zaščitni odred* je bila elitna nacistična organizacija, v katere sestavu so bile tudi policijske in varnostne službe Tretjega rajha, Waffen-SS pa je bilo njeno oboroženo krilo; Wehrmacht ali *obrambne sile* je bil uradni naziv nemške redne vojske v letih 1935 do 1945. (op. prev.)

milic so začele Einsatzgruppen tisto poletje uničevati judovske skupnosti kot take.

Večina evropskih Judov je živela na krvavih prostranstvih, tam so se prekrivali Hitlerjevi in Stalinovi imperialni načrti, tam sta se bojevala Wehrmacht in Rdeča armada in tam sta skoncentrirala svoje sile sovjetski NKVD* in nemški SS. Večina prizorišč množičnega pobijanja je bila na krvavih prostranstvih: v politični geografiji tridesetih in zgodnjih štiridesetih let je to pomenilo Poljsko, baltske države, sovjetsko Belorusijo, sovjetsko Ukrajino in zahodna obrobja sovjetske Rusije. Stalinove zločine pogosto povezujemo z Rusijo, Hitlerjeve pa z Nemčijo. Toda najsmrtonosnejši del Sovjetske zveze je bilo njeno nerusko obrobje, nacisti pa so na splošno pobijali zunaj Nemčije. Za grozote dvajsetega stoletja velja, da so potekale v taboriščih. Toda večina žrtev nacionalsocializma in stalinizma ni umrla v koncentracijskih taboriščih. Te zmotne predstave glede krajev in metod množičnega ubijanja nam preprečujejo, da bi dojeli vso grozo dvajsetega stoletja.

V Nemčiji so se nahajala koncentracijska taborišča, ki so jih leta 1945 osvobodili Američani in Britanci; v ruski Sibiriji se je seveda nahajal velik del gulaga, ki ga je Zahodu razkril Aleksander Solženicin. Podobe teh taborišč na fotografijah ali v prozi samo nakazujejo zgodovino nemškega in sovjetskega nasilja. Okoli milijon ljudi je umrlo, ker so bili obsojeni na prisilno delo v nemških koncentracijskih taboriščih – za razliko od nemških plinskih komor, polj smrti in območij lakote, kjer je umrlo *deset milijonov* ljudi. V sovjetskih gulagih sta med letoma 1933 in 1945 izčrpanost in bolezen terjali več kot milijon življenj – za razliko

* Ljudski komisariat za notranje zadeve je bila sovjetska tajna policija, ki je bila med letoma 1934 in 1946 zadolžena za izvajanje nadzora nad življenjem ljudi ter nadzorovanje zaporov in koncentracijskih taborišč v državi, množične izvensodne usmrtnitve državljanov, pa tudi represijo in poboje na Poljskem. (op. prev.)



od sovjetskih polj smrti in sovjetskih območij lakote, kjer je umrlo okoli *šest milijonov* ljudi, pri čemer so štirje milijoni umrli samo na krvavih prostranstvih. Devetdeset odstotkov kaznjencev v gulagih je preživel. Preživela je tudi večina ljudi, ki so jih poslali v nemška koncentracijska taborišča (za razliko od nemških plinskih komor, jam smrti in taborišč za vojne ujetnike).

Usoda internirancev v koncentracijskih taboriščih, čeprav je bila strašna, se razlikuje od usode milijonov tistih, ki so jih zadušili s plinom, ustrelili ali izstradali.

Razlikovanja med koncentracijskimi taborišči in množičnimi morišči ni mogoče popolnoma določiti: tudi v taboriščih so ljudi ubijali in izstradali do smrti. Vendar je razlika med obsodbo na internacijo v taborišče in smrtno obsodbo, med prisilnim delom in plinom, med suženjstvom in kroglo. Ogromna večina smrtnih žrtev tako nemškega kot sovjetskega režima ni nikoli videla koncentracijskega taborišča. Auschwitz je imel dvojno funkcijo, bil je delovno taborišče in tovarna smrti, in usoda Nejudov in Judov, ki so jih internirali za prisilno delo, se je zelo razlikovala od usode Judov, izbranih za plinske komore. Auschwitz zato pripada dvema zgodovinama, ki sta različni, čeprav sta tesno povezani.* Auschwitz kot delovno taborišče je bolj značilen za izkušnje velikega števila ljudi, ki so pretrpeli nemško (ali sovjetsko) politiko koncentracijskih taborišč, medtem ko je Auschwitz kot tovarna smrti bolj značilen za usodo tistih, ki so jih namerno pobili. Večino Judov, ki so prišli v Auschwitz, so po hitrem postopku usmrtili s plinom; ti, tako kot skoraj vsi od štirinajstih milijonov pobitih na krvavih prostranstvih, niso izkusili življenja v koncentracijskem taborišču.

Nemška in sovjetska koncentracijska taborišča so bila na oboju krvavih prostranstev, vzhodno in zahodno od njih, kot pas

* Auschwitz I je bil koncentracijsko taborišče za politične zapornike in delovno taborišče; Auschwitz II-Birkenau je bil taborišče smrti; Auschwitz III-Monowitz pa tovarna sintetične gume, kjer so delali interniranci. (op. prev.)

sivine, ki prehaja v črno. Ob koncu druge svetovne vojne so ameriške in britanske sile osvobodile nemška koncentracijska taborišča, kot sta Belsen in Dachau, vendar zahodni zavezniki niso osvobodili *nobene* tovarne smrti. Nemci so večino svoje politike ubijanja izvajali na ozemljih, ki so jih ob koncu vojne zasedli Sovjeti. Rdeča armada je osvobodila Auschwitz, pa tudi Treblinko, Sobibór, Bežec, Chełmno in Majdanek. Ameriške in britanske sile niso dosegle *nobene* dežele s krvavih prostranstev in niso odkrile *nobenega* od glavnih krajev množičnih pobojev. Ne gre le za to, da ameriške in britanske sile niso videle krajev, kjer so ubijali Sovjeti, zaradi česar so bili zločini stalinizma dokumentirani šele po koncu hladne vojne in odprtju arhivov. Tudi krajev, kjer so ubijali *Nemci* niso videle, zato je trajalo tako dolgo, da smo v celoti dojeli obseg Hitlerjevih zločinov. Večina ljudi na Zahodu si je predstavo o množičnem ubijanju oblikovala samo na podlagi fotografij in filmskih posnetkov iz nemških koncentracijskih taborišč. In čeprav so bile te podobe grozljive, so bile zgolj namigi na zgodovino krvavih prostranstev. Ne sestavljajo celotne zgodbe; žal niso niti uvod vanjo.

Množično pobijanje v Evropi se praviloma povezuje s holokavstom, holokavst pa s hitrim industrijskim pobijanjem. Ta predstava je preveč preprosta in jasna. Tako na nemških kot na sovjetskih množičnih moriščih so bile metode pobijanja precej primitivne.

Od štirinajstih milijonov civilistov in vojnih ujetnikov, pobitih na krvavih prostranstvih med letoma 1933 in 1945, jih je več kot polovica umrla, ker so jim odrekli hrano. Sredi dvajsetega stoletja so Evropejci namerno in v strahovito množičnem številu Evropejce ubijali s stradanjem. Dve, za holokavstom, po številu žrtev največji morilski akciji – Stalinova namerno povzročena lakota v začetku tridesetih let in Hitlerjevo stradanje sovjetskih vojnih ujetnikov v začetku štiridesetih let – sta vključevali ravno

ta način ubijanja. Stradanje ni bilo v ospredju le v resničnosti, ampak tudi v domišljiji. Nacistični režim je v Načrtu lakote (*Hungerplan*) pozimi 1941–1942 predvidel, da bo z lakoto pobil več deset milijonov Slovanov in Judov.

Po ubijanju z lakoto so sledili streljanje in nato plinske komore. V času Stalinovega velikega terorja v letih 1937–1938 so ustrelili skoraj sedemsto tisoč sovjetskih državljanov. Tudi več kot dvesto tisoč Poljakov, ki so jih ubili Nemci in Sovjeti v času skupne okupacije Poljske, je bilo ustreljenih. Več kot tristo tisoč Belorusov in primerljivo število Poljakov, usmrčenih v nemških »povračilnih ukrepih«, je bilo ustreljenih. Za Jude, ubite v holokavstu, je bilo približno enako verjetno, da jih bodo ustrelili ali zadušili s plinom.

In ko smo že pri tem, v ubijanju s plinom ni nič posebno modernega. Približno milijon Judov, ki so jih zadušili v Auschwitzu, je bilo ubitih s cianovodikom, spojino, ki so jo izolirali že v 18. stoletju. Približno 1,6 milijona Judov, pobitih v Treblinki, Chełmnu, Bełżcu in Sobibóru, so zadušili z ogljikovim monoksidom, za katerega so že stari Grki vedeli, da je smrtonosen. V štiridesetih letih 20. stoletja so cianovodik uporabljali kot pesticid; ogljikov monoksid je stranski proizvod delovanja motorjev z notranjim zgorevanjem. Sovjeti in Nemci so se zanašali na tehnologije, ki so bile že v tridesetih in štiridesetih letih vse prej kot nove: motorji z notranjim zgorevanjem, železnice, strelno orožje, strupi za škodljivce, bodeča žica – nič novega.

Ne glede na vrsto uporabljene tehnologije je bilo ubijanje osebno. Ljudi, ki so umirali od lakote, so opazovali tisti, ki so jim odrekali hrano, pogosto s stražarskih stolpov.

Ljudi so streljali z zelo majhne razdalje in strelci so skozi merke pušk jasno videli njihove obraze; ali pa sta dva moška držala žrtev, medtem ko ji je tretji prislonil pištolo na zatilje. Ljudi, ki so jih zadušili s plinom, so zbrali, vkrcali na vlake in nato strpali v plinske komore. Vzeli so jim vse, kar so premogli – ženskam tudi lase – in jih slekli do golega. Vsak od njih je umrl drugačne smrti, ker je vsak od njih živel drugačno življenje.

KRVAVA PROSTRANSTVA
OK. 1933



Gole številke žrtev lahko otopijo naš občutek za individualnost vsake od njih. »Rada bi vas vse poklicala po imenu,« je zapisala ruska pesnica Ana Ahmatova v svojem *Rekviemu*, »toda seznam je bil odstranjen in ni ga mogoče najti«. Zahvaljujoč trdemu delu zgodovinarjev je bilo nekaj seznamov najdenih. Zahvaljujoč odprtju arhivov v Vzhodni Evropi lahko najdemo množična morišča. Imamo tudi presenetljivo veliko glasov žrtev: spomine (na primer) mlade Judinje, ki se je izkopala iz nacistične jame smrti v Babin Jaru v Kijevu; ali druge, ki ji je to uspelo v morišču Paneriai blizu Vilne. Imamo spomine nekaterih od nekaj deset preživelih iz Treblinke. Imamo arhiv Varšavskega geta, ki je bil z veliko truda skrbno sestavljen, zakopan in nato (večinoma) najden. Imamo dnevnike poljskih častnikov, ki jih je sovjetski NKVD leta 1940 ustrelil v Katinu, in so bili izkopani skupaj z njihovimi trupli. Imamo sporočila, odvržena z avtobusov, ki so Poljake vozili v jame smrti med nemškimi morilskimi akcijami istega leta. Imamo besede, vre-zane v steno sinagoge v Kovelu, in tiste, ki so ostale na steni gestapovskega zapora v Varšavi. Imamo spomine Ukrajincev, ki so preživeli sovjetsko lakoto leta 1933, pa tudi spomine sovjetskih vojnih ujetnikov, ki so preživeli nemško kampanjo stradanja leta 1941, in spomine Leningrajčanov, ki so preživeli lakoto v letih 1941–1944.

Imamo nekaj dokumentov o storilcih, odkritih v Nemčiji, ki je izgubila vojno, ali v ruskih, ukrajinskih, beloruskih, poljskih ali baltskih arhivih po razpadu Sovjetske zveze leta 1991. Imamo poročila in pisma nemških policistov in vojakov, ki so streljali Jude, ter pripadnikov nemških protipartizanskih enot, ki so streljali beloruske in poljske civiliste. Imamo peticije, ki so jih pošiljali aktivisti komunistične partije pred uvedbo lakote v Ukrajini v letih 1932–1933. Imamo kvote za ubijanje kmetov in pripadnikov etničnih manjšin, ki so jih iz Moskve leta 1937 in

1938 poslali regionalnim uradom NKVD-ja, in odgovore, v katerih prosijo za zvišanje teh kvot. Imamo zapisnike o zaslišanjih sovjetskih državljanov, ki so bili nato obsojeni in usmrčeni. Imamo nemške sezname Judov, ustreljenih nad množičnimi grobišči in ubitih s plinom v tovarnah smrti. Imamo sovjetske sezname ubitih v Katinu in v času velikega terorja. Imamo zanesljive splošne ocene o številu Judov, pobitih na velikih moriščih, ki temeljijo na nemških preglednicah, podatkih in prepisih, na pričevanjih preživelih, pa tudi na sovjetskih dokumentih. Na voljo imamo Stalinova pisma najbližjim tovarišem, *Hitlerjeve pogovore za mizo*^{*}, Himmlerjev službeni rokovnik in še marsikaj drugega. Navsezadnje tudi ta knjiga ne bi mogla nastati brez dosežkov drugih zgodovinarjev ter njihovega opiranja na omenjene in številne druge vire. Čeprav nekatere razprave v tej knjigi izhajajo iz mojega lastnega arhivskega dela, bo na njenih straneh in v opombah razviden ogromen dolg do kolegov in prejšnjih generacij zgodovinarjev.

Vsa ta knjiga temelji tudi na pričevanjih žrtev samih ter njihovih prijateljev in družin. Navajam tudi storilce, tiste, ki so ubijali, in tiste, ki so ubijanje ukazali. K pričanju je poklicana tudi majhna skupina evropskih pisateljev: Ana Ahmatova, Hannah Arendt, Józef Czapski, Günter Grass, Vasilij Grossman, Gareth Jones, Arthur Koestler, George Orwell in Alexander Weissberg. (Knjiga spremlja tudi kariero dveh diplomatov: ameriškega strokovnjaka za Rusijo Georgea Kennana, ki se je v ključnih trenutkih znašel v Moskvi, in japonskega vohuna Chiuneja Sugihare, ki je opravičeval Stalinov množični teror, vendar je pozneje reševal Jude pred Hitlerjevim holokavstom.) Nekateri od omenjenih so v svojih delih opisovali eno politiko množičnega ubijanja, drugi dve ali celo več. Nekateri so podali jasne analize, drugi pretresljive primerjave, tretji nepozabne podobe.

^{*} *Tischgespräche im Führerhauptquartier*, stenografski zapiski Hitlerjevih monologov in pogovorov z najbližjimi sodelavci v letih 1941–1944. (Op. prev.)

Skupno jim je, da so dosledno poskušali videti Evropo med Hitlerjem in Stalinom, pri čemer se pogosto niso ozirali na tabu-je svojega časa.

Politologinja Hannah Arendt je leta 1951 v primerjavi sovjetskega in nacističnega režima zapisala, da je obstoj resnice »odvisen od obstoja netotalitarnega sveta«. Ameriški diplomat George Kennan je leta 1944 v Moskvi povedal nekaj podobnega, vendar s preprostejšimi besedami: »Tukaj ljudje določajo, kaj je resnica in kaj laž.«

Je resnica samo proizvod določene vladavine in ali se lahko resnični zgodovinski opisi uprejo težnosti politike? Nacistična Nemčija in Sovjetska zveza sta si prizadevali obvladati tudi samo zgodovino. Sovjetska zveza je bila marksistična država in njeni voditelji so se razglašali za predstavnike znanstvenega zgodovinskega pogleda na svet. Nationalsocializem je bil apokaliptična vizija popolne preobrazbe, uresničili pa naj bi jo ljudje, ki verjamejo, da se je mogoče z močjo volje in rase znebiti bremena preteklosti. Dvanajst let nacistične in štirinasedemdeset let sovjetske oblasti zagotovo močno obremenjuje našo sposobnost vrednotenja sveta. Mnogi ljudje menijo, da so bili zločini nacističnega režima tako strahotni, da stojijo zunaj zgodovine. To stališče je skrb vzbujajoč odmev Hitlerjevega lastnega prepričanja, da lahko volja zmaga nad dejstvi. Drugi trdijo, da je Stalinove zločine, čeprav so bili grozljivi, upravičevala potreba ustvariti in obraniti moderno državo. To pa spominja prav na Stalinovo trditev, da ima zgodovina samo en tok, tok, ki ga on pozna, razume in ki ob pogledu nazaj legitimira njegovo politiko.

Če zgodovine ne gradimo in zagovarjamo na povsem drugačnih temeljih, bomo ugotovili, da Hitler in Stalin še naprej opredeljujeta svoja dela namesto nas.

Kakšni bi lahko bili ti temelji? Ta študija sicer vključuje vojaško, politično, gospodarsko, socialno, kulturno in intelektualno

zgodovino, vendar temelji predvsem na treh preprostih metodah. To so: vztrajanje na trditvi, da noben dogodek iz preteklosti ni zunaj zgodovinskega razumevanja ali zunaj dosega zgodovinskega raziskovanja; razmišljanje o možnosti drugačnih izidov in sprejemanje dejstva, da v človeškem delovanju vedno obstaja možnost izbire; in dosleden kronološki pristop k vsem stalinističnim in nacističnim politikam, ki so izzvale smrt velikega števila civilistov in vojnih ujetnikov. Njene oblike ne določa politična geografija imperijev, temveč geografija človeških žrtev. Krvava prostranstva niso bila politično ozemlje, resnično ali namišljeno; so preprosto območje, kjer sta najbolj morilska režima v Evropi opravljala svoje najbolj morilsko delo.

Nacionalne zgodovine – judovska, poljska, ukrajinska, beloruska, ruska, litovska, estonska, latvijska – so se desetletja upirale konceptualizaciji nacističnih in sovjetskih grozodejstev. Zgodovina krvavih prostranstev se je ohranila, pogosto modro in pogumno, z razdelitvijo evropske preteklosti na njene nacionalne sestavne dele, vendar tako, da se ti deli niso dotikali drug drugega. Zato pozornost na neko posamezno preganjano skupino – tudi če je historiografsko strokovno raziskana – ne more dati popolne slike dogajanja v Evropi med letoma 1933 in 1945. Popolno poznavanje ukrajinske preteklosti ne bo moglo osvetliti vzrokov za *gladomor**. Spremljanje zgodovine Poljske ni najboljši način za razumevanje, zakaj je bilo v velikem terorju ubitih toliko Poljakov. Še tolikšno poznavanje beloruske zgodovine ne more razložiti dogajanja v taboriščih za vojne ujetnike in kampanje protipartizanskih akcij, v katerih je bilo ubitih toliko Belorusov. Zgodovina Judov vsekakor vsebuje holokavst, vendar ga ne pojasnjuje. Trpljenje ene skupine je najpogostejše mogoče razumeti samo v luči trpljenja druge skupine. Toda to je

* Iz ukrajinske besede *holodomor* (Голодомор), ki pomeni umoriti z izstradanjem. Gladomor je uveljavljen izraz za veliko ukrajinsko lakoto v 30. letih 20. stoletja. (op. prev.)

še le začetek vzpostavljanja vzajemnih povezav. Tudi nacistični in sovjetski režim je mogoče razumeti samo v luči tega, kako so njihovi voditelji tem deželam vsilili svojo oblast, in videti vzajemno delovanje in medsebojne odnose med temi skupinami.

Danes obstaja (razširjeno) soglasje, da imajo množični poboji v dvajsetem stoletju prvorazredni moralni pomen za enaindvajseto stoletje. Kako nenavadno je torej, da zgodovina krvavih prostranstev še ni bila napisana. Množični poboji so ločili judovsko zgodovino od evropske zgodovine in vzhodnoevropsko od zahodnoevropske. Umori niso ustvarili narodov, vendar še desetletja po koncu nacionalsocializma in stalinizma prispevajo k njihovi intelektualni ločenosti. Ta knjiga obravnava nacistični in sovjetski režim skupaj, tako kot tudi judovsko in evropsko zgodovino ter prav tako posamezne nacionalne zgodovine. Opisuje žrtve in storilce. Razpravlja o ideologijah in načrtih ter sistemih in družbah. To je zgodovina ljudi, ki jih je ubila politika oddaljenih voditeljev. Domovina žrtev leži na prostranstvih med Berlinom in Moskvo; po vzponu Hitlerja in Stalina je postala krvava.

UVOD

HITLER IN STALIN

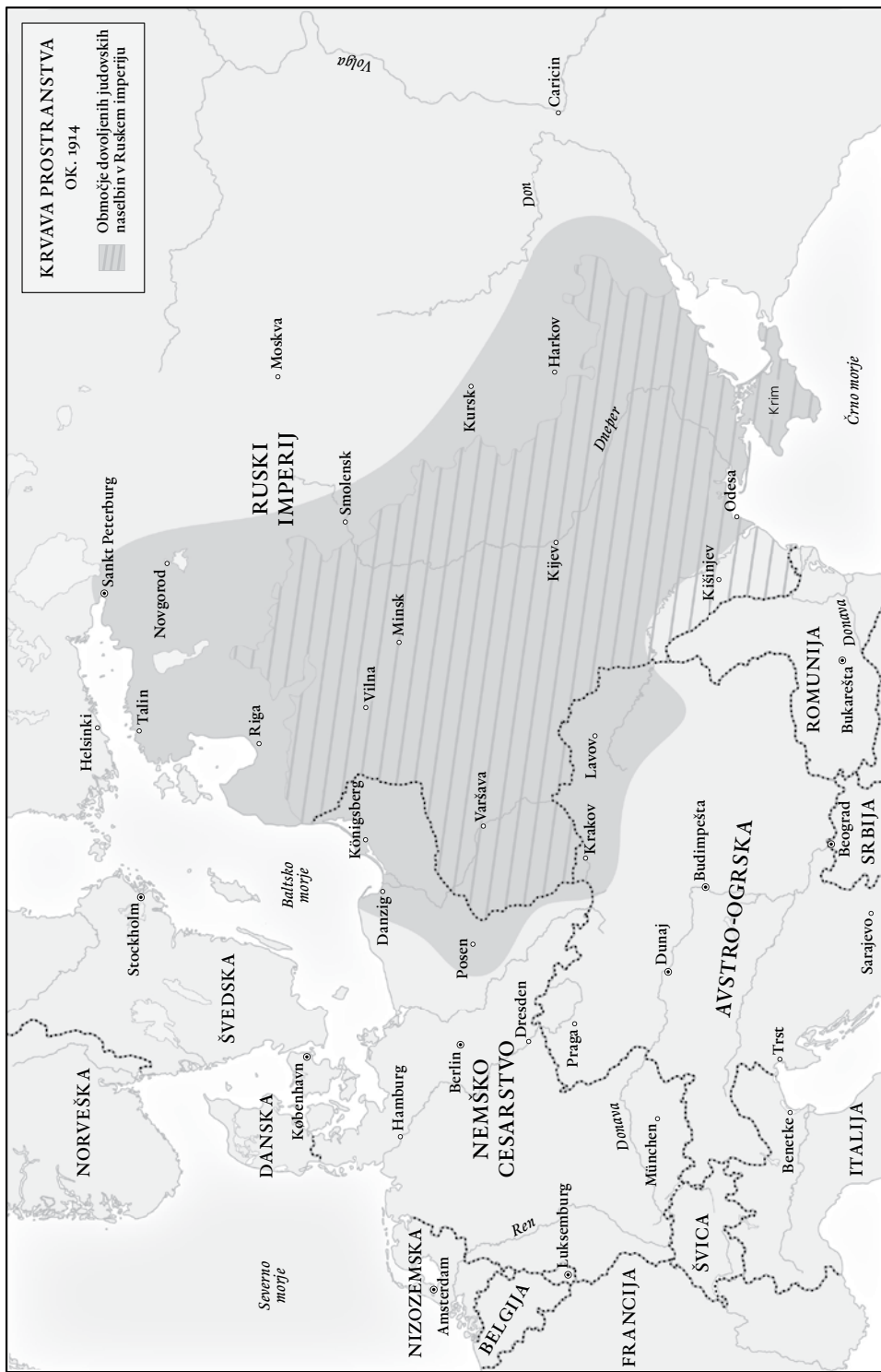
Začetki nacističnega in sovjetskega režima ter njunega srečanja na krvavih prostranstvih segajo v čas prve svetovne vojne v letih 1914–1918. Vojna je razbila stare evropske imperije, hkrati pa navdihnila sanje o novih. Dinastično načelo vladavine cesarjev je nadomestila s krhko idejo ljudske suverenosti. Pokazala je, da so milijoni moških pripravljene ubogati ukaze, se boriti in umirati za abstraktne in oddaljene cilje v imenu domovine, ki je že prenehala obstajati ali šele nastaja. Nove države so nastale praktično iz nič, velike skupine civilistov pa so se morale preseliti ali pa so jih odstranili z uporabo preprostih tehnik. Osmanske oblasti so ubile več kot milijon Armencev. Iz Ruskega imperija so izgnali Nemce in Jude. Po vojni so Bolgarija, Grčija in Turčija med seboj izmenjale svoje prebivalstvo. Enako pomembno je, da je vojna razbila prej že povezano svetovno gospodarstvo. Noben Evropejec, ki je leto 1914 dočakal kot odrasla oseba, ne bo nikoli videl obnovitve primerljivo svobodne trgovine; večina Evropejcev, ki so bili leta 1914 odrasli, do konca življenja ne bo uživala primerljive ravni blaginje.

Bistvo prve svetovne vojne je bil oborožen spopad med Nemškim cesarstvom, Avstro-Ogrsko, Osmanskim cesarstvom in Bolgarijo (»centralnimi silami«) na eni strani ter Francijo, Ruskim imperijem, Veliko Britanijo, Italijo, Srbijo in Združenimi državami Amerike (»silami antante«) na drugi strani. Zmaga antante

KRVAVA PROSTRANSTVA

OK. 1914

Območje dovoljenih judovskih nasebin v Ruskem imperiju



leta 1918 je pomenila konec treh evropskih kopenskih imperijev: habsburškega, nemškega in osmanskega. V skladu s pogoji poveljnih mirovnih pogodb iz Versaillesa, Saint Germaina, Sèvresa in Trianona so večnacionalna cesarstva nadomestile nacionalne države, monarhije pa demokratične republike. Tiste evropske velesile, ki v vojni niso razpadle – Velika Britanija in zlasti Francija –, so bile bistveno oslabiljene. Med zmagovalci je po letu 1918 vladala iluzija, da se bo življenje nekako vrnilo v predvojne tirnice. Revolucionarji, ki so upali, da se bodo postavili na čelo poraženih, so sanjarili, da bi prelivanje krvi lahko legitimiralo nadaljnje radikalne spremembe, ki bi vojni dale nov smisel in odpravile škodo, ki jo je povzročila.

Najpomembnejša politična vizija je bila komunistična utopija. Ob koncu vojne je minilo že sedemdeset let, odkar sta Karl Marx in Friedrich Engels napisala svoj slaven poziv: »Proletarci vseh dežel, združite se!« Marksizem je navdihoval generacije revolucionarjev, ki so si za cilj zadali politično in moralno preobrazbo: ukinitve kapitalizma in konfliktov, ki naj bi jih, kot so trdili, povzročala zasebna lastnina, ter vzpostavitev socializma, ki bi osvobodil delavske množice in vsemu človeštvu podaril novo, nepokvarjeno dušo. Za marksiste je zgodovina samo zgodovina razrednega boja, družbeni razredi pa so skupine v vzponu ali padcu, odvisno od proizvodnih odnosov. S pojavom novih družbenih skupin, ki so nastale z novimi proizvodnimi sredstvi, je bil vsak prevladujoči politični red postavljen pod vprašaj. Moderni razredni boj poteka med lastniki tovarn in tistimi, ki v njih delajo. V skladu s tem sta Marx in Engels predvidevala, da bodo revolucije izbruhnile v najrazvitejših industrijskih državah s številčnim proletariatom, kot sta Nemčija in Velika Britanija.

Prva svetovna vojna je zamajala kapitalistični red in oslabila velike imperije, zato je bila očitna priložnost za revolucionarje. Toda večina marksistov se je do takrat že navadila delovati znotraj svojih nacionalnih političnih sistemov in je ob izbruhu vojne sklenila podpreti svoje vlade. Ne pa tudi Vladimir Lenin,

podložnik Ruskega imperija in vodja boljševikov. Zaradi svojega voluntarističnega razumevanja marksizma, to je prepričanja, da je mogoče zgodovino usmeriti na želeno pot, je vojno videl kot svojo veliko priložnost. Za voluntarista, kot je bil Lenin, je sprejemanje sodbe zgodovine marksistom dalo dovoljenje, da to sodbo izdajo sami. Marx zgodovine ni videl kot danega procesa, ampak kot delo posameznikov, ki se zavedajo zgodovinskih zakonitosti. Lenin je prihajal iz pretežno kmečke dežele, ki, gledano z marksističnega vidika, ni imela ekonomskih pogojev za revolucijo. Kljub temu je skoval revolucionarno teorijo, ki je upravičevala njegove revolucionarne vzgibe. Verjel je, da so kolonialni imperiji omogočili podaljšanje življenja kapitalističnemu sistemu, zato bo vojna med temi imperiji privedla do splošne revolucije. Najprej je razpadel Ruski imperij in Lenin je stopil v akcijo.

Trpeči vojaki in obubožani kmetje Ruskega imperija so se v začetku leta 1917 uprli. Potem ko je ljudska vstaja februarja tega leta zrušila rusko monarhijo, je novi liberalni režim poskušal doseči zmago v vojni s še eno vojaško ofenzivo proti svojim sovražnikom, Nemškemu cesarstvu in Avstro-Ogrski. Tedaj pa je Lenin postal skrivno orožje v rokah Nemčije. Nemci so Lenina aprila istega leta prepeljali iz izgnanstva v Švici v rusko prestolnico Petrograd, da bi sprožil revolucijo, ki bo Rusijo vrgla iz vojne. S pomočjo svojega karizmatičnega sodelavca Leva Trockega in discipliniranih boljševikov je Lenin novembra, z nekaj podpore ljudstva, izvedel državni udar.* V začetku leta 1918 je Leninova nova vlada podpisala mirovno pogodbo z Nemčijo, po kateri so Belorusijo, Ukrajino, baltske države in Poljsko prepustili nemškemu nadzoru. Nemčija je tudi po Leninovi zaslugi zmagala v vojni na vzhodni fronti in za kratek čas okusila, kako je imeti imperij na vzhodu.

Leninov mir je bil dosežen za ceno nemške kolonialne vladavine na zahodu Ruskega imperija. Toda to sploh ni pomembno, so

* To je bila oktobrska revolucija. (op. prev.)

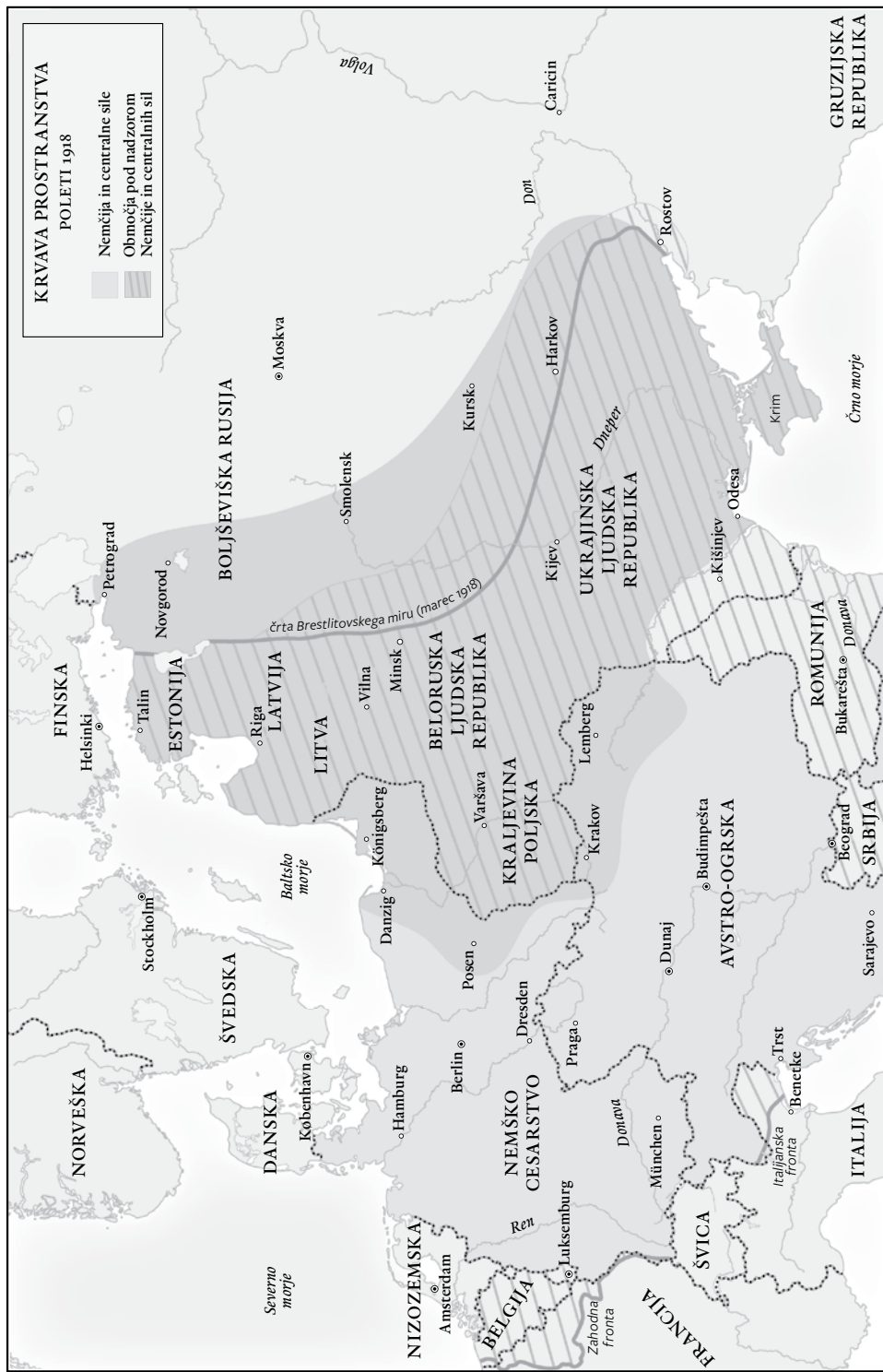
bili prepričani boljševiki, saj bo Nemško cesarstvo tako ali tako kmalu propadlo skupaj s preostalim zatiralskim kapitalističnim sistemom, ruski in drugi revolucionarji pa bodo lahko razširili svoj novi red na zahod, na ta izgubljena ruska območja in še dlje. Lenin in Trocki sta trdila, da bo vojna prinesla neizogiben nemški poraz na zahodni fronti, to pa bo izzvalo proletarsko revolucijo v sami Nemčiji. Lenin in Trocki sta svojo rusko revolucijo pred samim seboj in drugimi marksisti opravičevala s pričakovanjem neizbežnega proletarskega upora v bolj industrijskih deželah Srednje in Zahodne Evrope. Konec leta 1918 in leta 1919 se je zdelo, da bi Lenin lahko imel prav. Francozi, Britanci in Američani so na zahodni fronti jeseni 1918 res premagali Nemce, ki so se morali – čeprav neporaženi na vzhodni fronti – umakniti iz svojega nedavno pridobljenega vzhodnega imperija. Nemški revolucionarji so začeli neorganizirane poskuse, da bi prevzeli oblast. Boljševiki pa so pobrali plen in prevzeli oblast v Ukrajini in Belorusiji.

Propad starega Ruskega imperija in poraz starega Nemškega cesarstva je ustvaril politični vakuum v Vzhodni Evropi, ki pa ga boljševiki, kljub silnemu trudu, niso uspeli zapolniti. Medtem ko sta Lenin in Trocki svojo novoustanovljeno Rdečo armado poslala na bojišča državljanske vojne v Rusiji in Ukrajini, je pet dežel ob Baltskem morju – Finska, Estonija, Latvija, Litva in Poljska – postalo neodvisnih republik. Po teh ozemeljskih izgubah je bila boljševiška Rusija manj zahodna, kot je bila carska Rusija. Med temi novimi neodvisnimi državami je imela Poljska več prebivalcev kot preostale štiri skupaj in je bila tudi strateško daleč najpomembnejša. Poljska je, bolj kot katerakoli druga država, ki je nastala ob koncu vojne, spremenila ravnovesje moči v Vzhodni Evropi. Ni bila dovolj velika, da bi postala velesila, bila pa je dovolj močna, da je predstavljala težavo za vsako velesilo, ki je imela ekspanzionistične namene. Prvič po več kot stoletju je ločila Rusijo od Nemčije. Poljska je že s samim svojim obstojem ustvarila tamponsko območje, ki je predstavljalo oviro tako za rusko kot za nemško moč, in to so ji v Moskvi in Berlinu zelo zamerili.

KRVAVA PROSTRANSTVA

POLETI 1918

- Nemčija in centralne sile
- Območja pod nadzorom
- Nemčije in centralnih sil



Srž ideologije Poljske je bila njena neodvisnost. Poljske države ni bilo od konca 18. stoletja, ko so imperialne sosesde ukinile Republiko obeh narodov* in si razdelile njeno ozemlje. Poljski politiki se je skozi devetnajsto stoletje uspelo obdržati pod oblastjo teh cesarstev in ideja o poljskem narodu se je, če ne drugega, v tem času utrdila. Razglasitev poljske neodvisnosti novembra 1918 je bila mogoča samo zato, ker so zaradi vojne in revolucije izginile vse tri velike sile – Nemško cesarstvo, Avstro-Ogrska in Ruski imperij –, ki so sodelovale v njeni delitvi. To veliko zgodovinsko konjunkturo je izkoristil poljski revolucionar Józef Piłsudski. Piłsudski, v mladosti socialist, je postal pragmatik, sposoben sodelovati zdaj s tem, zdaj z drugim cesarstvom proti preostalima dvema. Ko so vsa tri propadla, je bil Piłsudski s svojimi privrženci, ki so se že med vojno organizirali v vojaške legije, v najboljšem položaju, da razglasi in obrani poljsko državo. Največji politični tekmec Piłsudskega, nacionalist Roman Dmowski, je zastopal poljske interese pred zmagovitimi silami v Parizu. Nova Poljska je bila ustanovljena kot demokratična republika. Ob podpori zmagovitih sil antante je lahko Varšava računala na bolj ali manj ugodno mejo z Nemčijo na zahodu. Toda vprašanje vzhodne meje Poljske je bilo odprto. Ker antanta ni zmagala v vojni na vzhodni fronti, ni mogla postavljati pogojev v Vzhodni Evropi.

V letih 1919 in 1920 so se Poljaki in boljševiki spopadli v vojni za obmejna območja med Poljsko in Rusijo in ta vojna se je izkazala za odločilno za novo evropsko ureditev. Po nemškem umiku se je Rdeča armada pomaknila v Ukrajino in Belorusijo, toda poljsko vodstvo se ni nameravalo sprijazniti s tem. Piłsudski je v teh deželah videl neodvisne politične subjekte, ki imajo skupno zgodovino s Poljsko in bi morale – Belorusija in Litva – obnoviti

* Uradni naziv za poljsko-litovsko unijo, zvezno državo, ki je združevala Kraljevino Poljsko in Veliko litovsko kneževino in je zavzemala območje današnje Belorusije, Litve, Poljske, večine Ukrajine ter deloma Latvije in zahodne Rusije. Obstajala je med letoma 1569 in 1795. (op. prev.).

staro skupno zvezno državo v neki novi obliki. Upal je, da bo poljska vojska ob podpori ukrajinskih zaveznikov pomagala vzpostaviti neodvisno ukrajinsko državo. Ko so boljševiki leta 1919 utrdili nadzor nad Ukrajino in spomladi 1920 zaustavili poljsko ofenzivo, sta Lenin in Trockij menila, da bosta lahko svojo revolucijo prenesla na Poljsko in s konicami bajonetov navdušila proletariat, da izpolni svojo zgodovinsko vlogo. Po padcu Poljske pa bi nemški tovariši, ob pomoči nove Rdeče armade, ogromne nemške vire prepustili reševanju ruske revolucije. Toda poljska vojska je avgusta 1920 pri Varšavi ustavila sovjetske sile na njihovem pohodu na Berlin.

Piłsudski je vodil protinapad, ki je Rdečo armado pognal nazaj v Belorusijo in Ukrajino. Med poraženci se je znašel tudi Stalin, ki je bil takrat politični komisar Rdeče armade v Ukrajini. S svojimi zmotnimi odločitvami je preprečil ustrezno usklajevanje boljševiških sil, zaradi česar je bila Rdeča armada ranljiva za manever Piłsudskega. Poljska vojaška zmaga ni pomenila padca boljševiške oblasti: poljska vojska je bila preveč izčrpana, da bi krenila proti Moskvi, poljska družba pa preveč razdeljena, da bi podprla takšno avanturo. Na koncu so ozemlja, na katerih so živeli Belorusi in Ukrajinci, razdelili med boljševiško Rusijo in Poljsko. Tako je Poljska postala večnacionalna država, v kateri so, po jezikovnem merilu, približno dve tretjini prebivalstva predstavljali Poljaki, poleg njih pa je živelo približno pet milijonov Ukrajincev, tri milijone Judov, milijon Belorusov in od pol do enega milijona Nemcev. Poljska je bila po ustavi država »poljskega naroda«, vendar je v njej živela največja judovska skupnost v Evropi in druga največja (za boljševiško Rusijo) skupnost Belorusov oziroma Ukrajincev. Vse tri velike narodne manjšine – Jude, Ukrajince in Beloruse – si je delila s svojo vzhodno sosedo.

Medtem ko se je potek vzhodnoevropskih meja določal na bojiščih v Ukrajini, Belorusiji in na Poljskem, so odločitve o mejah v Srednji in Zahodni Evropi sprejemali zmagovalci prve

svetovne vojne. In medtem ko so se Poljska in boljševiki bojevali na območju, kjer je v prvi svetovni vojni potekala vzhodna fronta, je skušala poražena Nemčija zmagovalcem prikazati miroljuben obraz. Nemčija se je razglasila za republiko, da bi ji Francozi, Britanci in Američani na pogajanjih pokazali več naklonjenosti. Socialdemokrati – njena glavna marksistična stranka – so zavrnilo boljševiški zgled in niso izvedli revolucije v Nemčiji. Večina nemških socialdemokratov je bila med vojno lojalna Nemškemu cesarstvu, zdaj pa so v razglasitvi nemške republike videli napredek. Toda te zmerne odločitve so Nemčiji bore malo pomagale. Povojna ureditev ni bila predmet razprave, ampak so jo narekovali zmagovalci; v nasprotju z dolgoletno evropsko tradicijo na pariških mirovnih pogajanjih poražencem niso dovolili sesti za pogajalsko mizo. Nemška vlada ni imela druge izbire, kot da junija 1919 podpiše Versajsko pogodbo, vendar se večina nemških politikov ni čutila zavezane izpolnjevanju njenih pogojev.

Ker so pogodbo pripravili moralizirajoči zmagovalci, jo je bilo zlahka napadati kot licemersko. Antantne sile so se med vojno proti celinskim imperijem razglasile za podpornice osvoboditve narodov srednje Evrope. Zlasti Američani so svoje sodelovanje v vojni prikazovali kot križarsko vojno za samoodločbo narodov. Toda Francija, ki je utrpela več izgub kot katerakoli druga velika sila, je želela kaznovati Nemce in nagraditi svoje zaveznike. Versajska pogodba je bila dejansko v nasprotju s prav tistim načelom, za katero so antantne sile trdile, da se borijo v vojni: načelom samoodločbe narodov. Tako v Versaillesu kot v Trianonu (junij 1920) in Sèvresu (avgust 1920) so narodi, ki jih je antanta imela za zaveznike (Poljaki, Čehi, Romuni), dobili več ozemlja, a s tem tudi številčnejše etnične manjšine znotraj svojih meja. Narodom, ki so veljali za sovražnike (Nemci, Madžari, Bolgari), so zmanjšali ozemlje, s čimer so dobili večje diaspore svojega naroda znotraj meja drugih držav.